

Яновицька Г. Б.,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ

СПОЖИВАЧ У ПРАВОВІДНОСИНАХ ПРОКАТУ

CONSUMERS IN THE LEGAL RELATIONS OF THE CONTRACT OF HIRE

Договір прокату є окремим різновидом найму. Якщо фізична особа укладає такий договір зі споживчою метою, то на ці правовідносини поширюється законодавство про захист прав споживачів. Умови договору прокату, які обмежують права споживача порівняно з правилами, законами та іншими нормативними актами у сфері захисту прав споживачів, є недійсними. Збитки, завдані внаслідок неналежного виконання умов договору, підлягають відшкодуванню у повному обсязі.

Ключові слова: споживач, договір прокату, наймодавець, істотні умови, права та обов'язки.

Договор проката является отдельным видом найма. Если физическое лицо заключает настоящий договор с потребительской целью, то на эти правоотношения распространяется законодательство о защите прав потребителей. Условия договора проката, которые ограничивают права потребителя по сравнению с правилами, законами и другими нормативными актами в сфере защиты прав потребителей, являются недействительными. Вред, причиненный вследствие ненадлежащего исполнения условий договора, подлежит возмещению в полном объеме.

Ключевые слова: потребитель, договор проката, наймодатель, существенные условия, права и обязанности.

The contract of hire is a separate type of rent. When the contract concludes by a natural person for a consumer purpose it covered by the legislation on the protection of consumer rights. The terms of the contract of hire, which restrict the rights of consumers in comparison with the rules, laws and other regulatory acts in the field of consumer rights protection, are invalid. The damage arising from improper performance of the terms of the hiring contract should be fully recovered.

Key words: consumer, the contract of hire, lessor, essential conditions, rights and obligations.

Постановка проблеми. Закон України «Про захист прав споживачів» [1] не визначає певних меж своєї дії. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 5 від 12.04.1996 р. «Про практику розгляду цивільних справ за позовами про захист прав споживачів» [2] зазначає, що до відносин, які регулюються цим Законом, належать ті, що виникають із договорів побутового прокату, безоплатного користування майном.

На відміну від договорів передачі майна у власність, підрядних договорів чи договорів, спрямованих на надання послуг, договори групи найму не врегульовані Законом України «Про захист прав споживачів». Однак Порядок надання у тимчасове користування громадянам предметів культурно-побутового призначення та господарського вжитку, затверджений наказом Українського союзу об'єднань, підприємств і організацій побутового обслуговування населення № 46 від 16.12.1999 р. [3] зазначає, що надання послуг прокату регулюється Законом України «Про захист прав споживачів».

Слушною є думка М.І. Брагінського, що правове становище громадянина-наймача за договором прокату нічим не відрізняється від становища громадянина, який є покупцем за договором роздрібної купівлі-продажу або замовником у договорі побутового підряду [4, с. 501]. Серед інших науковців, які вивчали тему дослідження, найбільший внесок у розв'язання проблеми зробили Р.І. Калаур, А.Ю. Кабалкін, А.В. Федорончук. Метою статті є додатковий аналіз і обґрунтування власних пропозицій, спрямованих на вдосконалення норм чинного законодавства щодо статусу споживача у правовідносинах прокату.

Виклад основного матеріалу. Існує декілька причин доцільності передання майна саме в користування, а не у власність. По-перше, власник у певний момент може не мати потреби у використанні речі, яка йому належить, проте ця річ може бути йому потрібною в майбутньому. По-друге, фізична або юридична особа, яка не є власником речі, може потребувати цю річ лише для тимчасового, а не постійного користування. Звичайно, інколи користувачеві ця річ є потрібною постійно або принаймні протягом тривалого проміжку часу, проте набуття права власності на неї є або економічно не вигідним, або користувач може не мати відповідної суми грошей для купівлі цієї речі, наприклад, майна високої вартості [5, с. 304].

Договір найму є традиційним для цивільного права. Цивільний кодекс УРСР 1922 р. закріплював лише договір наймання майна. Поняттям «наймання майна» у главі 3 Кодексу охоплювалися два типи відносин, якими були оренда підприємств та нежитлових приміщень і найм житлових приміщень [6]. Цивільний кодекс 1963 року [7] розширив сферу правового регулювання аналізованих відносин. Юридичного значення набув видозмінений договір майнового найму і такі його види: побутовий прокат, найм житлового приміщення та безоплатне користування майном.

Договір прокату виділено як окремий вид договору оренди з огляду на його суб'єктний склад (орендодавець тут є суб'єкт підприємницької діяльності) та мету використання орендарем орендованого майна (таке використання повинно мати побутовий, споживчий характер) [8, с. 331].

Споживач є стороною у договорі прокату. Цей особливий суб'єктний склад є видовою ознакою зазначених договірних конструкцій.

Стверджуємо, що ці правовідносини мають спеціальне правове регулювання. Крім Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), договір прокату регулюється Порядком надання у тимчасове користування громадянам предметів культурно-побутового призначення та господарського вжитку.

Договір прокату є публічним договором, про що зазначено у ч. 3 ст. 787 ЦК України. Однією зі сторін договору прокату є наймодавець, який здійснює підприємницьку діяльність з передання речей у найм. Така діяльність має публічний характер, оскільки наймодавець бере на себе обов'язок здійснювати передання рухомих речей у користування кожному, хто до нього звернеться, і не має права відмовитись укласти договір за наявності можливостей для цього. Це означає, що наймодавець, який здійснює публічну діяльність, не може свавільно змінювати певні умови договору щодо різних споживачів і ставити їх у такий спосіб у нерівне становище.

Договір прокату містить усі ознаки договору приєднання. Наймач пристає на умови, визначені наймодавцем, і не може пропонувати свої умови договору. Однак правове становище наймача не може погіршуватись порівняно з типовими умовами договору [9, с. 511].

Зі статті 787 ЦК України випливає, що договір прокату може бути як реальним, так і консенсуальним. Щодо цього твердження є окремі погляди науковців. Так, на думку Н.Д. Міловської, договір прокату є консенсуальним, оскільки вважається укладеним з часу досягнення сторонами згоди за всіма істотними умовами. А у визначенні договору прокату посилення на те, що наймодавець передає або зобов'язується передати, вказують не на час укладення договору, а на випадки, коли відбувається передання речі, тобто або під час укладення такого договору (*передає*), або після укладення такого договору (*зобов'язується передати*) [10, с. 98].

Вважаємо, що обов'язок наймодавця передати рухому річ виникає з факту укладення договору. Договір прокату є двостороннім, адже взаємними правами та обов'язками наділені наймодавець і наймач.

Наймодавцем має бути суб'єкт підприємницької діяльності. Наймачем за договором прокату є, як правило, фізична особа. Законодавець поширює правовідносини прокату і на наймачів – юридичних осіб. Одержання у тимчасове користування речей зі споживчою метою не передбачає обслуговування лише фізичних осіб, оскільки юридична особа також може використовувати майно з цією метою, наприклад, для задоволення інтересів своїх працівників (холодильник в офісі для зберігання продуктів, що належать співробітникам, або обігрівач для офісних приміщень) [11, с. 16]. Потрібно зазначити, що юридична особа може використовувати предмет договору для споживчої мети лише у тому разі, якщо задоволення такої мети не пов'язане зі здійсненням видів діяльності, які передбачені її установчими документами. Порядок надання у тимчасове користу-

вання громадянам предметів культурно-побутового призначення та господарського вжитку наймачами визнає юридичних осіб, тобто підприємства, організації та установи (п. 2.1), а також суб'єкти підприємницької діяльності (п. 3.3).

Предметом договору як його істотною умовою є рухоме майно неспоживного характеру, що визначене індивідуальними ознаками і використовується для задоволення побутових невиробничих потреб. Правова дефініція предмета договору прокату містить побутову (невиробничу) мету [12, с. 295]. Наймачами є фізичні особи, які задовольняють свої особисті потреби, безпосередньо не пов'язані з підприємницькою діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника. Отже, ознакою предмета договору прокату є побутове призначення рухомої речі.

Як уже було зазначено, позиція судової практики визначає те, що на договір прокату поширюється законодавство про захист прав споживачів. Норми цього законодавства забезпечують додатковий захист прав сторони наймача. Саме на підставі побутового характеру договору побутового прокату виділявся в окремий різновид договору майнового найму, а тому потребував спеціального регулювання. З огляду на вищезазначене слід сказати, що застосування раніше в назві договору терміна «побутовий» свідчило про виключно споживчий характер відносин прокату [13, с. 116].

ЦК допускає використання предмета для виробничих потреб, якщо це встановлено договором. За договором найму наймач зобов'язується повернути ту саму річ, яку він отримав у користування від наймодавця, тобто заміна цієї речі не допускається. Однак слід зауважити, що за договором прокату допустима заміна речі, взятої напрокат, іншою, однорідною річчю (п. 4.8 Порядку). Перелік предметів договору прокату є достатньо великим і містить обов'язкові вимоги. Наприклад, радіоелектронна апаратура, холодильники, пральні машини та інші речі, за цілісність яких під час повернення відповідає наймач. Транзисторні приймачі, магнітофони, програвачі, електронно-обчислювальні машини та інша апаратура, яка працює на сухих елементах живлення (батареях), – усі ці речі видаються повністю укомплектованими новими елементами живлення, що забезпечують їх нормальну роботу. М'який інвентар та предмети одягу видаються лише після дезінфекційної обробки, хімічного чищення або прання, що повинно бути підтверджено відповідними документами під час видачі предмета прокату наймачу. Постільна і столова білизна видається наймачу чистою і без дефектів. У разі тривалого користування білизна підлягає заміні через кожні 10 днів протягом усього терміну прокату без додаткової оплати. Зазначений перелік об'єктів, які можуть бути предметом договору прокату, не є вичерпним. Такі об'єкти визначені іншими законами та законодавчими актами [14].

Договором прокату може передбачатись забезпечення його виконання, наприклад, заставою, штрафом тощо. У такому разі боржник має стимул до належного виконання обов'язку повернути предмет

прокату, а кредитор одержує додаткові гарантії вчинення цих дій.

Згідно з абз. 2 ч. 1 ст. 760 ЦК України Законом можуть бути встановлені види майна, які не можуть бути предметом договору найму (оренди), а отже, не можуть бути предметом договору прокату. Судова практика, Вищий господарський суд заперечують існування договору прокату транспортного засобу. Статтею 787 Цивільного кодексу України унормовано, що за договором прокату наймодавець, який здійснює підприємницьку діяльність з передання речей у найм, передає або зобов'язується передати рухому річ наймачеві у користування за плату на певний строк. Однією із особливих рис договору прокату є те, що його об'єктом може бути лише рухома річ, окрім транспортних засобів, щодо яких Цивільний кодекс містить окремі положення. Як правило, об'єкт договору прокату використовується для задоволення побутових невиробничих потреб. Отже, відповідно до частини 1 статті 798 Цивільного кодексу України найм та оренда транспортного засобу виділяються в окремий різновид договору найму з огляду на особливості його об'єкта, яким є повітряні, морські, річкові судна, а також наземні самохідні транспортні засоби тощо.

Згідно з договором прокату транспортного засобу наймодавець (суб'єкт підприємницької діяльності) зобов'язується надати у користування для побутових невиробничих потреб наймачеві (фізичній, юридичній особі) транспортний засіб за плату на певний строк.

Відповідно до ст. 767 ЦК України річ, яка є предметом договору найму (оренди) чи прокату, має бути передана наймачеві у комплекті та у стані, що відповідають умовам договору та її призначенню. За договором найму, прокату, майно, яке передається, має бути в належному стані, тобто воно має бути придатним для експлуатації. Проте зазначене правило не означає, що не може бути об'єктом відносин найму, прокату майна річ, яка має певні недоліки. Передача такого майна, речі в найм можлива, але лише за умови зазначення усіх недоліків у договорі. Відповідно до договору наймодавець може гарантувати якість речі протягом усього строку найму або певного періоду дії договору (ст. 768 ЦК). Взяття на себе додаткового обов'язку гарантування якості речі, що передається у найм, є правом наймодавця. Таке положення має бути погоджене сторонами під час укладення договору найму і закріплене в самому договорі. У такому разі наймодавець за власним бажанням може встановити певний гарантійний термін. Відповідно до ст. 7 Закону України «Про захист прав споживачів» виробник (виконавець) забезпечує належну роботу (застосування, використання) продукції, а також комплектуючих виробів протягом гарантійного терміну, встановленого нормативно-правовими актами, нормативними документами чи договором.

Ціна за прокат встановлюється за тарифами наймодавця. Сплата за користування окремими предметами прокату (музичні інструменти, швейні машини тощо) здійснюється у пунктах прокату у спеціально виділених приміщеннях за годинним тарифом.

Особливістю цього договору є те, що наймач має право у будь-який час відмовитись від договору. Видавання предметів прокату наймачам проводиться за погодженням сторін на будь-який термін. (п. 2.6 Порядку). За згодою сторін користування предметом прокату може продовжуватись на новий термін шляхом унесення змін (доповнень) до договору прокату (замовлення-зобов'язання). Імперативним є положення про те, що ціна за прокат речі, сплачена наймачем за весь строк договору, зменшується відповідно до тривалості фактичного користування.

Надання у тимчасове користування громадянам предметів прокату оформлюється договором здебільшого в усній формі. Договір прокату може укладатись у письмовій формі. Відповідно до положень п.п. 2.2, 3.6 Порядку надання у тимчасове користування громадянам предметів прокату оформляється договором (замовленням-зобов'язанням) за формою ПО-П1, яка затверджена наказом Укрсоюзсервісу від 29.09.1995 р. № 8 із змінами, внесеними наказом Укрсоюзсервісу від 03.09.1998 р. № 25 та зареєстрованими Міністерством України 18.09.1998 р. за № 581/3021. Як свідчить аналіз зазначених підзаконних актів, договір має бути укладений у письмовій формі. Погоджуємося з думкою І.Р. Калаура, що доцільно у § 2 гл. 58 ЦК визначити необхідність укладення такого договору у письмовій формі [15, с. 20].

Замовлення-зобов'язання за формою, яка затверджена в установленому порядку, виписується під час оформлення замовлення у двох примірниках, підписується наймачем і уповноваженою особою наймодавця. Другий примірник замовлення-зобов'язання видається наймачеві. Розрахунковими документами між наймодавцем і наймачем є касовий чек електронного контрольного касового апарату (товарний чек у разі виходу апарату з ладу або тимчасового відключення електроенергії) або квитанція за формою, що затверджена в установленому порядку (для наймодавців, які згідно з законодавчими та іншими нормативними актами не застосовують ці касові апарати).

Висновки. Фізична особа – наймач наділена правами, які містяться у Законі України «Про захист прав споживачів» від 12.05.1991 р. № 1023-ХІІ. Практично усі права та обов'язки споживачів, які закріплені у ст. 4 Закону, відтворені в Порядку, але в дещо іншому формулюванні, наприклад, ознайомлення з правилами експлуатації предмета прокату (п. 2.8), порядок укладення договору (п. 3), права і обов'язки, відповідальність (п. 4). Окрім того, згідно з цим Законом наймач-споживач має право на безпеку речі, яку він одержує у користування (ст. 14), право на інформацію про річ (ст. 15) та інші права, які притаманні лише споживачеві – фізичній особі. Споживач (наймач) має право на те, щоб отримане напрокат майно за звичайних умов його експлуатації було безпечним для життя, здоров'я, навколишнього середовища, а також не завдавало шкоди його майну. Шкода, яка завдана життю, здоров'ю, майну споживача внаслідок виробничих чи інших недоліків переданого у користування майна, підлягає відшкодуванню у повному обсязі. Умови договору прокату, які

обмежують права споживача порівняно з правилами, законами іншими нормативними актами у сфері захисту прав споживачів, є недійсними. Збитки, завдані у такому разі, підлягають відшкодуванню у повному обсязі. Якщо буде доведено вину наймодавця за договором прокату чи вину виробника, споживач матиме право на відшкодування моральної шкоди. Розмір відшкодування моральної шкоди встановлюється судом і визначення його не залежить від на-

явності матеріальної шкоди, вартості товару (робіт, послуг), суми штрафу, а має ґрунтуватися на характері й обсязі моральних і фізичних страждань, заподіяних споживачеві у кожному конкретному випадку (п. 23 постанови). Якщо вимоги про відшкодування моральної шкоди не вирішувались водночас із вимогами про застосування інших заходів захисту прав споживача, то вони можуть бути самостійним предметом пред'явлення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про захист прав споживачів: Закон України від 12.05.1991 року № 1023-XII / Верховна Рада УРСР. Відомості Верховної Ради УРСР. 1991. № 30.
2. Про практику розгляду цивільних справ за позовами про захист прав споживачів: постанова Пленуму Верховного Суду України від 12 квітня 1996 р. № 5 // База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-96>.
3. Про затвердження Порядку надання у тимчасове користування громадянам предметів культурно-побутового призначення та господарського вжитку: наказ Українського союзу об'єднань, підприємств і організацій побутового обслуговування населення від 16.12.1999 р. № 46 // База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0025-00>.
4. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право: договоры о передаче имущества. Книга вторая. 2-е изд., стереотипное. М.: Статут, 2000. 800 с.
5. Иоффе О.С. Обязательственное право. М.: Юрид. лит., 1975. 872 с.
6. Цивільний кодекс УРСР від 16.12.1922 р. // База даних «Законодавство України». URL: http://yurist-online.org/laws/codes/ex/civilnyi_kodeks_usrg_1922.pdf (втратив чинність).
7. Цивільний кодекс Української РСР 1963 року № 1540-VI / Верховна Рада УРСР. Відомості Верховної Ради УРСР. 1963. № 30 (втратив чинність).
8. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар: у 2 т. 4-те вид., перероб. і допов. / за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової, В.В. Луця. К.: Юрінком Інтер, 2010. Т. II. 1056 с.
9. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар / за ред. розробників проекту Цивільного кодексу України. К.: Істина. 928с.
10. Міловська Н.Д. Цивільно-правове регулювання строків у договорі прокату. Приватне право і підприємництво: зб. наук. праць. К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН, 2013. Вип. 12. 196 с.
11. Кабалкин А., Санникова Л. Договор проката. Российская юстиция. М.: Юрид. лит. 2000. № 6. С. 16–18.
12. Семенова А.П. Цивільно-правова кваліфікація договору прокату транспортного засобу. Право і безпека. 2012. № 4. (46) С. 295–299.
13. Федорончук А.В. Договір прокату: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03; ПНУ ім. В. Стефаника, юридичний інститут. Івано-Франківськ, 2015. 228 с.
14. Про розповсюдження примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних: Закон України від 23.03.2000 р. № 1587-III / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2000. № 24.
15. Калаур Р.І. Договірні зобов'язання про передачу майна у користування у цивільному праві України: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03; Нац. акад. прав. наук України, НДІ приват. права і підприємства ім. Ф. Г. Бурчака. Київ, 2015. 40 с.